

„КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД” ЖИТТЯ О.ЕЙХЕЛЬМАНА: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ

У статті проаналізовано процес формування суспільно-політичних поглядів О.Ейхельмана, а саме доеміграційний період. Розглянуто різні напрямки діяльності вченого: науковий, освітянський та суспільно-політичний. Відстежено поєднання теоретичних ідей О.Ейхельмана з державотворчою практикою. Доведено, що саме київський період життя вченого став переломним в утвердженні його суспільної позиції, яка отримала цілковите завершення в еміграції.

Ключові слова: *О.Ейхельман, освітні установи м.Києва, наукова робота, муніципальне життя м.Києва, участь в національній революції 1917-1920 рр.*

Турчин Я.Б.

КИЕВСКИЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ О.ЕЙХЕЛЬМАНА: СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПОЗИЦИЙ

В статье проанализирован процесс формирования общественно-политических взглядов О.Ейхельмана, а именно доэмиграционный период. Рассмотрены разные направления деятельности ученого: научный, образовательный и общественно-политический. Отслежено сочетание теоретических идей О.Ейхельмана с государствообразующей практикой. Доказано, что именно киевский период жизни ученого стал переломным в утверждении его общественной позиции, которая получила полное завершение в эмиграции.

Ключевые слова: *О.Ейхельман, образовательные учреждения г.Києва, научная работа, муниципальная жизнь г.Києва, участие в национальной революции 1917-1920 гг.*

Turchin Y.

THE KYIV PERIOD OF LIFE OF O.EIHELMANN: THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL AND POLITICAL POSITIONS

The process of formation of social and political views of O.Eihelmann, namely the period before emigration is analyzed in the article. Different activities of the scientist: the scientific, educational and social and political are considered here. The combination of theoretical ideas of O.Eihelmann with state-forming practice is traced. It is proved that it was the Kyiv period of life of the scientist that became a turning point in asserting his social position which was completely ended in the emigration.

Key words: *O.Eihelmann, education institutions of Kyiv, research work, municipal life in Kyiv, participation in the national revolution of 1917-1920.*

Проголошення української державності наприкінці ХХ ст., з одного боку, реалізувало споконвічні самостійницькі прагнення українського народу, але, з іншого – актуалізувало цілу низку питань. З-поміж них значну частину становлять ті, які безпосередньо пов’язані з формами розвитку держави, становленням її політичних, соціальних та економічних складових. Значною мірою вони знайшли своє відображення у

цілому комплексі суспільно-політичних і національно-державницьких ідей, що сформувалися в Україні впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Ідея української державності отримала усестороннє обґрунтування у працях представників української політичної думки окресленої доби. Їхні теоретичні і практичні здобутки сьогодні набувають особливого значення, адже можуть використовуватись для розв'язання тих складних питань, які постали на сучасному етапі розвитку української державності.

Помітне місце серед них посідає відомий науковець, активний політичний і державний діяч, ідеолог українського національно-визвольного руху 1917-20 рр., визначний правник і дипломат О.Ейхельман. Будучи німцем за походженням, він значну частину своїх праць присвятив ідеї української державності, пошуку оптимальних форм державного розвитку, що дає нам всі підстави віднести його до представників української політичної науки. У радянську епоху його ім'я замовчувались і лише після проголошення незалежності України стало можливим досліджувати науково-теоретичну спадщину О.Ейхельмана. Деяку інформацію про життєвий шлях вченого знаходимо у працях Т. Андрусяка, І.Бегея, Н.Брайляна, В.Кульчицького, Т.Осташко, М.Петрива, державотворчі ідеї дослідника зафіксовано у працях В.Потульницького, А.Присяжнюка, О.Мошак, О.Мироненко, Н.Єфремової, В.Денисова, К.Савчука, Л.Заблоцької та інших. Проте більшість наукових розвідок охоплює лише певні епізоди громадсько-політичної діяльності О.Ейхельмана в контексті загальних подій тогочасного суспільного життя. Тому у вітчизняній та зарубіжній політичній науці немає спеціальних і узагальнювальних праць, які б розкривали процес становлення й утвердження державницьких позицій вченого. Метою статті є відстежити розвиток його світобачення, висвітлити особливості співвідношення теоретичних ідей і політичної діяльності О.Ейхельмана в умовах українського державотворення.

Важливо показати трансформацію поглядів О.Ейхельмана щодо питання само визначення українського народу, еволюцію вченого від теоретичних ідей до практичної державницької роботи. Тому основою для дослідження є значний масив науково-теоретичної спадщини Отто Оттовича, а також результати його практичної діяльності в суспільному житті. Об'єктивному дослідженню постаті вченого сприяють науково-публіцистичні праці, спогади, епістолярна спадщина його соратників, вихованців та послідовників, зокрема, С.Шелухіна, Р.Лашенка, С.Драгоманова, В.Біднова та інших.

Для цілкового усвідомлення процесу формування світоглядної позиції О.Ейхельмана варто розглянути різні напрямки його діяльності: науково-педагогічну, громадську та суспільно-політичну. Важливо, що коло наукових інтересів О.Ейхельмана є доволі широким та охоплює галузі права, політології, соціології, філософії, а також педагогіку як середньої, так і вищої школи. Його учень проф. С.Драгоманов справедливо підкреслив, що вчений невтомно працював у різних ділянках наукового, педагогічного та культурного життя України, а його ім'я було широко відоме за межами України, зокрема в Німеччині [1]. У ці роки з'явилося чимало наукових праць О.Ейхельмана, присвячених розробці теоретичних проблем політичного і міжнародного права. В одній із публікацій 1926 р. в оригінальний спосіб визначено основні етапи трансформації наукових поглядів вченого у контексті розвитку історичних процесів. Так, зазначено, що перші наукові пошуки О.Ейхельмана охоплюють період, що „починається з часів щойно закінчених реформ Олександра ІІ, проходить через темряву чорної редакції „миролюбця” Олександра ІІІ, і, вступивши в смугу невдалого царювання останнього Романова і революційних бур першої чвертини нашого століття, досягає свого апогею вже на ґрунті відродження української державності, коли професор віддає свої сили, знання і великий досвід на благо народу нашого” [2, с.28].

Теоретичні пошуки О.Ейхельмана знайшли практичне втілення у сфері законодавства, місцевого самоврядування, розвитку громадських інституцій. Зокрема Р.Лашенко відзначив, що вчений плідно працював як в царині наукових досліджень, так і на полі громадського життя, а з відродженням українського руху він „перейнявся

українською ідеєю і зв'язав свою долю назавжди з долею України...” [3, с.23]. Є цілком очевидно, що суспільно-політичні погляди О.Ейхельмана формувались у тісній та гармонійній взаємодії з його науково-педагогічною та громадсько-політичною діяльністю, пройшовши умовно три етапи: дореволюційний, участь в українській революції 1917-1920 рр. та еміграційний. Два перших пов'язані з київським періодом життя вченого, в умовах якого зародилися і розвинулися проукраїнські позиції вченого, а згодом знайшли своє цілковите завершення на еміграції.

Життєвий шлях О.Ейхельмана поєднаний з Києвом аж до 20-их рр. минулого століття і тісно переплітається з Університетом Св. Володимира, в якому вчений працював з квітня 1882 р. Взагалі із столичним університетом поєднані долі багатьох німців. Так, упродовж XIX – поч. XX ст. професорами на різних кафедрах працювали Василь та Петро Беккери, О. Вальтер, В. Бессер, К. Кесслер, М.Бунге, Е.Ернест та багато інших відомих науковців, у тому числі й О.Ейхельман [4]. Київський період життя вченого був особливим, він суттєво змінив світогляд О.Ейхельмана, його розуміння сутності „українського питання”. Вже перебуваючи в еміграції, він згадає: „...в київській атмосфері я переродився...з кінця 80-их рр. при близькій знайомстві з студентами я ознайомився з українським життям, яке порадувало моє молоде серце” [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.15]. Величезний вплив на трансформацію його світогляду мав товариш по роботі у Київському університеті О.Кістяківський.

Історія входження вченого в київське університетське середовище пов'язане з ім'ям професора того ж університету, відомого науковця у сфері міжнародного права В.Незабитовського. Останній наприкінці 1881 р., беручи до уваги неординарні наукові здібності О.Ейхельмана, виступив ініціатором його працевлаштування на вакантну посаду професора кафедри історії найголовніших чужоземних законодавств. Відомий професор рекомендував молодого О.Ейхельмана як „...дослідника невгамовної працездатності”, вказав на його „широкі знання і гострий розум”, вміння користуватися науковою літературою, а також „уникати різного доктриналізму і базувати свої висновки на вивченні безпосередніх даних досліджуваного предмету” [6, с.66]. Враховуючи схвальні рекомендації висококваліфікованих науковців, Рада Університету вже у червні 1882 р. затвердила кандидатуру О.Ейхельмана на посаду екстраординарного професора кафедри іноземних законодавств для викладання історії важливих іноземних законодавств [7, с.144, 155].

Цікаво, що у 1925 р. аналогічну інформацію наводить проф. В.Біднов з метою розвіяти міф про те, що О.Ейхельмана до Києва делегувала і підтримала німецька партія, до складу якої входили професори-німці, які виявляли антагонізм до професорів-росіян. В.Біднов категорично заперечує такі чутки і переконує, що професійні успіхи О.Ейхельмана були виключно особистими його досягненнями, а доказом цього є те, що члени правничого факультету двічі приймали щодо нього позитивні постанови одноголосно [8].

На юридичному факультеті Київського університету Отто Оттович спершу очолював кафедру історії зарубіжного законодавства, згодом – кафедру міжнародного права, на якій працював аж до 1920 р. Впродовж 1905-1909 рр. професор обіймав посаду декана юридичного факультету, у певні періоди виконував обов'язки заступника ректора. О.Ейхельман був автором „Університетського уставу”, який видав у 1901 р. окремою книгою, що містила загальні пояснення і повний статут Університету [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.48].

За час роботи в Київському університеті професор був нагороджений декількома відзнаками. Так, у січні 1899 р. за професійну службу його відзначили рангом „Дійсного статського радника”, а в 1902 р. – титулом „Заслуженого ординарного професора університету” [2, с.31]. Навесні 1907 р. О.Ейхельману присвоїли найвище університетське звання – заслуженого звичайного професора університету.

Діяльність О.Ейхельмана в університеті була доволі активною і не обмежувалась виключно науковою сферою. Поза професорськими викладами О.Ейхельман брав участь в університетській адміністрації, а саме як голова іспитової комісії для правників, був членом педагогічної ради на факультеті права і суспільних наук [2, с. 29]. Неодноразово він обирався коледжським радником, а також кандидатом на посаду судді університетського суду [9, с.91; 10, с.128, 138]. О.Ейхельман був членом бібліотечної комісії університету, входив до складу редакційного комітету [11, с.13]. На прохання керівника Київського навчального округу у серпні 1883 р. Рада університету призначила ординарного професора Київським окремим цензором [12, с.45].

О.Ейхельман високо цінував європейський досвід організації суспільно-державного життя, побудований у строгій відповідності до правових норм. Зустрічаємо відомості, що декілька разів (у 1885 та 1889 рр.) він перебував у закордонних відрядженнях з метою підняття професійного і наукового рівня [13, с.7]. Згодом здобуті за кордоном знання про принципи побудови правої і демократичної держави стануть основою державницької концепції вченого.

Управлінські справи О.Ейхельман вдало поєднував з викладацькою роботою, яку він проводив на високому навчально-методичному рівні. Професор розробив низку нових навчальних дисциплін та їхнє методичне забезпечення відповідно до найвищих освітніх критеріїв того часу. У Київському університеті О.Ейхельман читав курси „Історії важливих іноземних законодавств”, „Римського права”, „Міжнародного права”, „Історії міжнародного права”, „Російського державного права”, „Державного права”, „Теорії політики”, „Історії філософії права” та „Політики”.

О.Ейхельман займався активною викладацькою діяльністю і в інших освітніх закладах м. Києва. Зокрема у Київському торговельному інституті, Київському адміністративно-економічному інституті, Київському комерційному інституті, а також консульських курсах, де читав адміністративне і державне право. Останні дві навчальні установи було засновано за його активної участі і підтримки [14]. Достеменно відомо, що О.Ейхельман був фундатором, а також директором навчальної частини консульських курсів [2, с.30].

Важливо, що О.Ейхельман користувався повагою серед студентської молоді різних навчальних закладів м.Києва, оскільки активно відстоював позиції і підтримував виступи українського студентства, що їх критично засуджували урядовці Російської імперії. Починаючи з 1908 р., коли російський уряд вживав заходів, спрямованих на ліквідацію українських виступів, Отто Оттович під своїм професорським захистом проводив студентські збори, на котрих вільно вживали київські студенти українську мову, співали українські пісні та декламували поезію [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.3]. Він здійснив чималий вплив на формування світогляду багатьох українських діячів – ідеологів української визвольної боротьби. Про це засвідчують відгуки його колишніх студентів. Наприклад, згадуючи життєпис професора, С.Драгоманов констатує: „Проф. д-р О.О.Ейхельман був не тільки видатним ученим, громадським діячем і виховником, він був ще видатною людиною з ніжним серцем і привабливою вдачею. Він не тільки відгукувався на прохання допомоги, але й сам, з власної охоти йшов туди, де міг бути корисним” [1]. До учнів О.Ейхельмана належали відомі науковці і сподвижники національно-визвольних змагань українського народу за державну незалежність, такі як С.Шелухін, Р.Лашенко, С.Гольдельман, М.Добриловський, І.Кабачків, С.Драгоманов та ін.[15]. Зокрема Р.Лашенко, оцінюючи наукову діяльність О.Ейхельмана, відзначив, що „вона безперечно сприяла піднесенню краюї культури, бо через руки його пройшли тисячі учнів, як в Київському Університеті, так і в інших педагогічних інституціях, і всі вони виносили з його лекцій принцип правди і чесности, якими була перейнята істота самого учителя” [3, с.23].

Дослідник цікавився питаннями реформування системи освіти. Вже перебуваючи в еміграції, він вкаже на величезне значення рівня і змісту освіти у процесі підготовки

національної еліти, а також політично-свідомих мас українського народу. Для педагогіки середньої та вищої школи О.Ейхельман написав низку статей в часописах, присвячених питанням організації навчального процесу в класичних гімназіях і траєкторії їхнього подальшого розвитку. У добу реформи середньої школи 1901 р. науковець став автором повної і вмотивованої програми для середньої школи з дев'ятирічним курсом [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.48].

Протягом 20-ти років О.Ейхельман брав активну участь і в муніципальному житті Києва, будучи в різні періоди членом адміністративного суду у місцевих справах, головою комісії юридичних справ (особливо з питань місцевої адміністрації) та ревізії міського господарства, головою Київського сирітського суду тощо [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.13]. З 1898 до 1906 р. виконував обов'язки гласного Київської міської думи. Науковець був членом-юристконсулом різних комісій при міському самоврядуванні [15]. У 1890-1909 рр. брав участь у роботі та очолював правління місцевого товариства взаємних убезпечень [5, ф.3997, оп.1., спр.6, арк.226]. Лише в одній із таких комісій О.Ейхельман за вісім років роботи підготував понад 300 доповідей з питань міського життя, податкової, господарської та адміністративної сфер. Значна частина з них була внутрішнього вжитку та надходила до Думи в друкованому вигляді, але багато запропонованих матеріалів публікувались і в місцевій пресі [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.48]. У „Працях комісії по перегляду постанов про земські податки» вчений опублікував декілька робіт на зазначену тематику: „Записку про реформу місцевих податків у Пруссії в 1884 р.”, „Діюче російське законодавство про місцеві податки і земські повинності» та «Записка про основи реформи місцевих податків і натуральних повинностей в Росії» [16, с.17].

Цікавим є той факт, що дослідник виконував громадські справи на добровільних засадах без жодного фінансового утримання чи винагороди [2 с.30]. Його сучасники зазначали, що „всі міські інституції, в котрих працював О.Ейхельман, як рівно ж і громадянство, завжди розуміли і цінили вартість його праці, як спеціаліста і свідомого своїх обов'язків громадянина...” [2, с.30]. Тому було цілком закономірним, що у 1902 р. його обрали київським міським головою [17]. Однак кандидатуру професора відхилив російський уряд, що значною мірою пояснювалось демократичністю його позиції з принципових питань державного управління.

З огляду на професіоналізм О.Ейхельмана царська влада, проте, неодноразово запрошувала його до співпраці. Так, у 1893-95 рр. він бере участь у міжвідомчій комісії при міністерстві Вітте з питань реформування системи оподаткування. У контексті роботи комісії вчений підготував кілька доповідей: „Про комунальне оподаткування», „Огляд способів станового оподаткування в Росії». Ці доповіді було опубліковано в Петербурзі на початку 1895 р. [2, с.31]. У 1896 р. він видрукував німецькою мовою статтю про промислове право в Росії, а у 1899 р. – „Русское полицейское право» [5, ф.3997, оп.1., спр.6, арк.227].

Будучи фахівцем з державного й адміністративного права, професор О.Ейхельман залучався до особливих нарад з питань вироблення конституції Російської імперії, що відбувались під головуванням Миколи II (квітень 1906 р.). Пропозиції О.Ейхельмана знайшли найпалкішу підтримку в самого імператора, але, „не дивлячись на прихильність до цих проектів самого царя Миколи II, тодішні керуючі кола знайшли їх занадто прогресивними і провалили» [2, с.30]. Він розробив проект виборчого закону, який базувався на принципах пропорційної системи та плюральных голосів. Проект вийшов друком, однак так і не був прийнятий. Усвідомлюючи всю глибину національного питання в царській Росії, О.Ейхельман звернувся до петербурзьких чиновників із словами: „Дайте можливість українцям учитися читати євангелію на рідній українській мові, захочіть прихильність українського народу до російської влади, тому що не відомо, які можуть відбутися події і ... тоді може бути і велика небезпека для держави» [5, ф.3793, оп.1, спр.123, арк.15]. Історія довела, що фраза О.Ейхельмана була пророчою, хоча на цей момент більшість державних чиновників сприймали її як ілюзорну.

О.Ейхельман був членом відомого Київського правничого товариства. Діяльність товариства була невід'ємною складовою розвитку української правової думки, яскравою сторінкою діяльності громадських інституцій, яке ставило своїм завданням розробку проблем юридичної науки та популяризації її здобутків, поєднуючи теорію з практикою. Разом із О.Ейхельманом до складу товариства входила чимала кількість відомих вітчизняних правознавців, таких як О.Кістяківський, В.Удінцов, М.Бунге, В.Незабитовський та інші [18]. Свою діяльність у ньому О.Ейхельман продовжив і за кордоном.

Є загальновідомим фактом, що більшість наукової еліти негативно сприймала дух демократизації, який значно зріс на початку ХХ століття. Після 1905 р. Київський університет Св.Володимира також виступив в ролі „осередка україножерства”, що яскраво підтверджували виступи Д.Пихно, Т.Флоринського, А.Сикорського та ін. Навіть в часи революції 1917 р. професура Київського університету дуже гостро виступала проти проголошеної Центральною Радою автономії України (йдеться про відомий протест „совета” професорів Київського університету в кінці травня 1917 р.). Натомість сам О.Ейхельман завжди утримувався від такого роду виступів, а навпаки, на думку того ж таки В.Біднова, швидко і віддано включився до української державницької роботи [15]. Це свідчить, що європейські підходи вченого до питання організації держави у відповідності до ідеї народного суверенітету, верховенства права, демократизації всіх структурних елементів політичної системи відповідали державницьким устремлінням українського народу. Фактично на початок 1917 р. О.Ейхельман виявився готовим до державницької роботи.

З січня 1918 р. він бере активну участь в державному будівництві України, віддавши „свій великий досвід з адміністративно-законодавчої практики в бувших російських державних установах на державно-будівничу працю українського народу” [19]. Зокрема він залучався до процесу підготовки Берестейського миру, входив до складу Комісії для здійснення товарообміну з Центральними державами, брав участь в роботі спеціальної комісії для проведення переговорів з Румунією з метою підписання тимчасового торговельного договору [20; 21, с. 280]. Навесні того ж року О.Ейхельман був уповноваженим на Конференції для заключення миру з радянським урядом у Києві [22, с.9].

Особливо активно була діяльність О.Ейхельмана в уряді П.Скоропадського. У 1918-1919 рр. він обіймав посади члена ради Міністерства торгівлі і промисловості та Міністерства закордонних справ. О.Ейхельман залучався і до налагодження дипломатичних відносин Гетьманату із Білоруською Народною Республікою. Так, у вересні 1918 р. в Києві відбулася зустріч голови Народного Секретаріату БНР А.Луцкевича із О.Ейхельманом як заступником міністра закордонних справ УНР, а згодом і міністром МЗС Д.Дорошенком. У ході переговорів розглядалася можливість об'єднання Білорусії й України на засаді встановлення спільного митного кордону, спільної закордонної політики та спільної організації війська при збереженні двох територіальних армій [23].

У період Української держави невирішеним залишалося складне питання самовизначення Криму та україно-кримських відносин загалом. У травні 1918 р. у МЗС під головуванням М.Василенка відбулася спеціальна нарада з кримського питання за зачиненими дверима. На ній О.Ейхельман висловив пропозицію „прямо пропонувати кримцям свого роду умову з вичисленням всіх прав Криму, щоб термін федерація чи автономія, що мають непевний зміст, їх не відстрашував. Для нас ходить тільки о стратегічні користи з посідання Криму” [5, ф.3766, оп.1, спр.132, арк.6]. Було прийнято рішення, згідно з яким консультант МЗС О.Ейхельман і товариш міністра закордонних справ А.Галіп мали скласти проект ноти щодо кримського питання до всіх урядів і зібрати відповідні матеріали для розмови з німецьким послом.

Узурпація влади С.Петлюрою протягом 1919-1920 рр., фактичне розвалення Директорії, низка поразок Української народної армії у червні-липні 1920 р. викликали

відкриті протести проти одноособової диктатури Головного отамана, ворожнечу між провідними політичними силами і партіями УНР. У світлі цих подій С.Петлюра створив комісію при Міністерстві внутрішніх справ під головуванням О.Саліковського, яка протягом трьох тижнів мала виробити законопроект про тимчасове верховне управління УНР, а потім про національний департамент – Державну народну раду УНР. До складу комісії ввійшов і О.Ейхельман. У своїй роботі комісія ставила за мету розмежувати повноваження Директорії, Державної народної ради і Ради народних міністрів до ухвалення Основного закону України. Проте вже через тиждень після ухвали законів Директорія припинила існування, а її уряд став кабінетом у вигнанні [24, с.283-284].

У 1919 р., залишившись при евакуації Києва, О.Ейхельман був заарештований більшовиками як уповноважений міністр УНР та утримувався в полоні близько місяця. Випадково звільнившись з-під арешту, у травні 1920 р. вчений повернувся до роботи у Міністерство закордонних справ, з яким і емігрував за кордон. Так розпочався другий – еміграційний період наукової і громадсько-політичної діяльності Отто Ейхельмана.

Отже, процес формування суспільно-політичного світогляду О.Ейхельмана від академічного вченого до державницького діяча умовно можна поділити на декілька періодів. Початковий період його діяльності характеризувався здебільшого науковою роботою, яка розкривала питання міжнародного і державного права. У цьому контексті О.Ейхельман захоплюється політичними системами європейських країн, проводить їхній системний і порівняльний аналіз, обґрунтовує їхню доцільність для зміни централізованої Російської імперії. Утвердження позицій О.Ейхельмана відбувається під час роботи в Київському університеті. Продовжуючи свої наукові пошуки, він більшою мірою залучається до громадського життя, набуває авторитету серед викладацького складу, студентства та представників державної влади. З часом свої глибокі теоретичні знання він підтверджує практичною діяльністю в судових установах, органах місцевого самоврядування, а також численних комісіях з питань реформування економічної, освітньої та державницько-управлінської сфери царської Росії. Фактично київський період життя вченого став переломним у формуванні його суспільно-політичної позиції. А відтак, можемо стверджувати, що проукраїнські позиції вченого формувались поступово, виважено і створили міцну основу для його майбутньої концепції українського державного будівництва. Важливо, що навіть в умовах російського самодержавства О.Ейхельман не виступав в ролі опонента української державницької ідеї. Його потяг до демократичних та правових ідеалів державного устрою мав можливість реалізуватися вже на початку національно-визвольних змагань українського народу через активне залучення до державницької роботи. Однак теоретична концепція українського державного будівництва О.Ейхельмана остаточно сформулювався вже в еміграційний празький період, що залишає широке поле для подальших наукових досліджень життєпису вченого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драгоманов С. Пам'яті проф., д-ра О.Ейхельмана / С.Драгоманов // Львівські вісті. – 1943. – 1 грудня.
2. Студент. Проф. Оттон Ейхельман (3 нагоди 50-річчя науково-літературної діяльності)/ Студент // Наша Громада. – Подєбради: Українська Академічна Громада при У.Г.А., 1926. – Ч.1-2 (27-28). – С.28-33.
3. Ювілей професора О.О.Ейхельмана // Тризуб. – Париж, 1926. – Ч. 40. – С. 23-24.
4. Винниченко І. Німці на історичному ландшафті Києва [Електронний ресурс] / І.Винниченко, Р.Винниченко – Режим доступу: <http://www.widerstrahl.org/> – Назва з титул. екрану
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України в м. Києві.
6. Извлечения из протоколов заседаний Совета Университета Св.Владимира. 27 августа 1882 г. // Университетские известия. – Киев: университетская типография, 1882. – № 7. – С. 49-81.
7. Извлечения из протоколов заседаний Совета Университета Св.Владимира. 27 августа 1882 г. // Университетские известия. – Киев: университетская типография, 1882. – № 10. – С.143-158.
8. Біднов В. Професор О.О.Ейхельман / В.Біднов // Діло. – 1925. – 24 листопада.

9. Извлечения из протоколов заседаний Совета Университета Св.Владимира. 29 апреля 1883 г. // Университетские известия. – Киев: университетская типография, 1883. – № 9. – С. 87–102.
10. Личный состав Университета Св.Владимира к 1-му января 1884 гражданского года // Университетские известия. – Киев: Университетская типография, 1883. – № 4. – С. 125–139.
11. Личный состав Университета Св.Владимира к 1-му января 1888 гражданского года // Университетские известия. – Киев: Университетская типография, 1887. – № 12. – С. 1–22.
12. Извлечения из протоколов заседаний Совета Университета Св.Владимира. 2 июня, 2 и 30 сентября 1883 г. // Университетские известия. – Киев: университетская типография, 1883. – № 10. – С. 31–78.
13. Краткая записка о состоянии Императорского Университета Св.Владимира в 1885 г., читанная в торжественном собрании 8 января 1886 года // Университетские известия. – К.: Университетская типография, 1886. – № 1. – С. 1–16.
14. Миронович Д. Проф. д-р Отто Эйхельман / Д.Миронович // Краківські вісті. – 1945. – 4 грудня.
15. Біднов В. Професор О.О.Ейхельман / В.Біднов // Діло. – 1925. – 25 листопада.
16. Записки о состоянии и деятельности Императорского Университета Св.Владимира в 1894 году // Университетские известия. – Киев, 1895. – № 5. – С. 1–36.
17. Осташко Т.С. Эйхельман Отто Оттович / Т.С.Осташко – К.: Наукова думка, 2005. – Т.3. – С. 17–18. – (Енциклопедія історії України в 5 т. / Редкол. В.А.Смолій та ін.).
18. Дорошенко Ю. Нарис історії Київського правничого (юридичного) товариства [Електронний ресурс] / Ю.Дорошенко. – Режим доступу: http://ruthenia.info/txt/doroshenku_ua/pravl.htm/. – Назва з титул. екрану
19. Урочисте засідання на пошану проф. д-ра О.Ейхельмана // Український тиждень. – 1933. – 8 травня.
20. В.Б. Отто Айхельман / Б.В // Подолянин. – 1942. – 9 липня.
21. Верстюк В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодні / В.Ф. Верстюк, О.М. Дзюба, В.Ф. Репринцев – К.: Наукова думка, 2005. – 716 с.
22. Мирні переговори між українською державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія: Вид-во М.П.Коць, 1999. – 366 с.
23. Міхалюк Д. Дипломатичні зносини Білоруської Республіки та Української Народної Республіки і Гетьманату у світлі документів (березень-грудень 1918 р.) [Електронний ресурс] / Д.Міхалюк. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/>. – Назва з титул. екрану.
24. Мироненко О. Державна Народна Рада УНР / О.Мироненко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп.ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 282–284.